

Etty Hillesum op zoek naar de grondmelodie

Zondag 9 maart 1941: *“Vooruit dan maar! Dit wordt een pijnlijk en haast onoverkomelijk moment voor mij: het geremde gemoed prijs geven aan een onnozel stuk lijntjespapier. .../... en ik ben af en toe toch maar een angstige stakkerd, ondanks het heldere denken.”* (Etty. De nagelaten geschriften, p.4)

Zo start Etty Hillesum (geboren in 1914, ruim 100 jaar geleden dus) haar dagboek in maart van het jaar 1941. Ruim twee jaar later wordt ze samen met haar muzikaal begaafde broer Mischa en haar ouders vanuit kamp Westerbork op transport gezet naar Auschwitz, waar ze nog voor het einde van '43 overlijdt. Nog tijdens de oorlog worden enkele brieven van Etty over de toestand in Westerbork, het kamp waar alle Nederlandse joden werden verzameld om gedeporteerd te worden, clandestien gedrukt en op kleine schaal verspreid. Wereldwijde bekendheid krijgt Etty echter pas vanaf de jaren tachtig, wanneer eerst fragmenten uit het dagboek, brieven en uiteindelijk de volledige nagelaten geschriften worden gepubliceerd. Samen vormen deze geschriften een indrukwekkend testament van de geestelijke groei van een jonge vrouw en van de manier waarop ze het lot heeft ondergaan – of moet ik zeggen op zich heeft genomen - dat zovele van haar joodse volksgenoten is overkomen. Je zou EH daarmee gerust de volwassen Anne Frank kunnen noemen.

EH start haar dagboek op aanraden van Julius Spier, haar mentale coach (later ook haar minnaar) als een middel om met haar eigen, nogal chaotisch-complexe zelf in het reine te komen en op een meer systematische manier te werken aan haar geestelijke ontwikkeling.

Maandag 4 augustus 1941: *“.../... Ik heb nog geen grondmelodie. Er is nog niet één vaste onderstroom, de innerlijke bron waaruit ik gevoed word, slibt altijd weer dicht en bovendien denk ik te veel. .../... Ik moet maar blijven luisteren naar mezelf, ‘hineinhörchen’ in mezelf en goed eten en slapen voor het evenwicht, .../... ”* (Etty. De nagelaten geschriften, p.77)

Schrijven als therapie dus. Tegelijkertijd koesterde Etty ook de droom om schrijfster te worden. Ze zag het werken aan haar dagboek als een vooroefening en het verzamelen van materiaal, waaruit ze later zou kunnen putten voor een roman. Het dagboek was dus nooit bedoeld voor publicatie, en als we het lezen krijgen we eigenlijk een bijna voyeuristische inkijk in haar innerlijke leven.

Het zoeken naar de eigen grondmelodie is voor Etty een weliswaar moeizaam en hier onmogelijk samen te vatten proces met vallen en opstaan, maar de geestelijke groei waarvan haar dagboek (dat slechts een goede 19 maanden bestrijkt) getuigt, is ronduit indrukwekkend en wonderlijk. Langzamerhand lukt het haar steeds beter om lichaam (of gevoel), geest (of verstand) en ziel op één lijn te krijgen, wat haar idee is van een harmonische persoonlijkheid.

Zondag 16 maart 1941: *“Daareven, toen ik een half uur in de zon zat op de vuilnisemmer op ons stenen platje, met het hoofd geleund tegen de wastobbe en met de zon op de sterke, donkere, nog bladerloze kastanjetakken, heb ik even heel scherp omljnd gevoeld het verschil tussen vroeger en nu .../... En ik doorvoelde plotseling hoe een mens stormachtig op de knieën kan zinken en dan tot rust komen, het gezicht verborgen in de gevouwen handen.”* (Etty. De nagelaten geschriften, p.4)

Het einde van het citaat wijst vooruit naar een opmerkelijke evolutie in het dagboek. Aanvankelijk voert Etty vaak een dialoog met zichzelf, waarbij ze zichzelf voortdurend analyseert en afwisselend kritisch-vermanend en aanmoedigend aanspreekt. Geleidelijk aan verschuift deze dialoog naar een biddend spreken tot God, waarbij het godsgeloof voor Etty steeds betekenisvoller wordt in haar geestelijke ontwikkeling.

Dinsdag 26 augustus 1941: *“Binnen in me zit een heel diepe put. En daarin zit God. Soms kan ik erbij. Maar vaker liggen er stenen en gruis voor die put, dan is God begraven. Dan moet hij weer opgegraven worden. Ik stel me voor dat er mensen zijn die bidden met hun ogen naar de hemel geheven. Die zoeken God buiten zich. Er zijn ook mensen, die het hoofd diep buigen en in de handen verbergen, ik denk, dat die God binnen in zich zoeken.”* (Etty. De nagelaten geschriften, p.97)

De weg naar binnen wordt uiteindelijk een weg naar God. Deze stap naar het spreken van en vooral tot God is voor Etty, met haar kritische ingestelde geest nochtans verre van evident. Ze beseft dat ze met de stap naar het godsvertrouwen het risico loopt van de illusie en ze moet het sceptische en cynische gedeelte van haar eigen persoonlijkheid daarbij overwinnen. Dit uit zich ook in haar worstelen met de gebedshouding van het knielen.

Woensdag 24 september 1941: *“.../... Ik kan helemaal niet goed knielen, er is een soort gêne in me. Waarvoor? Waarschijnlijk voor het kritische, rationele, atheïstische stuk dat ook in mezelf zit. En toch is er af en toe een grote drang in me neer te knielen, met de handen voor mijn gezicht en op die manier een vrede te vinden en te luisteren naar een verborgen bron in me.”* (Etty. De nagelaten geschriften, p.109)

De extreme omstandigheden waarin Etty leeft (de steeds verder stijgende druk van de Jodenvervolging en de relatief onverwachte dood van haar geliefde Spier) hebben een katalyserend effect op haar spirituele ontwikkeling. Deze gaat nu zo snel dat ze schrijft dat het haar aanvankelijk beangstigende.

Maandag 6 juli 1942: *“Het is me zo wonderlijk te moede. Ben ik dat werkelijk die hier zit te schrijven, met zo een grote rust en rijpheid in me en zou iemand het kunnen begrijpen wanneer ik zei dat ik me zo merkwaardig gelukkig voel, niet opgeschroefd of wat dan ook, maar heel eenvoudig en gelukkig, omdat er een zachtheid en een vertrouwen in me groeiende is van dag tot dag? Omdat al het verwarrende en dreigende en zware wat er op me afkomt geen ogenblik tot een zinsverbijstering bij me leidt? Omdat ik het leven zo klaar en duidelijk in al zijn contouren blijf zien en beleven. Omdat er niets vertroebeld raakt in mijn denken en in mijn voelen. Omdat ik alles dragen en verwerken kan en het besef van al het goede, dat er in het leven en ook in mijn leven was, niet verdrongen wordt door al het andere, maar steeds sterker met me vergroeit.”* (Etty. De nagelaten geschriften, p.502)

Dinsdag 7 juli 1942: *“In de gegeven omstandigheden staat een mens voor de keuze: “Het is het een of het ander tegenwoordig: men kan alleen nog maar rücksichtlos aan zichzelf denken en aan het eigen zelfbehoud of men moet afstand doen van alle persoonlijke wensen en zich overgeven. En voor mij houdt dit overgeven niet in een resignatie, een afsterven, maar daar, waar God me toevallig plaatst, nog te steunen wat ik kan en niet alleen vervuld te zijn van eigen verdriet en gemis. Het is me nog steeds zo wonderlijk te moede. Ik zou kunnen zeggen: net alsof ik zweef, in plaats van ga, als ik niet toch ook zo midden in de realiteit sta en precies weet, waar het om gaat.”* (Etty. De nagelaten geschriften, p.504)

EH openbaart zich hier als een mystica in de ware betekenis van het woord: iemand in wie op een uitzonderlijke manier de genade van het godsvertrouwen zichtbaar wordt als iets wat niet kan ‘veroverd’, maar een mens uiteindelijk overkomt en geschonken wordt. De manier waarop zij telkens weer haar diepe vertrouwen in de goedheid van het leven/god uitspreekt, zonder de ogen te sluiten voor de verschrikkelijke realiteit (ze beschrijft integendeel de hel van binnenuit), dit alles wekt ontzag en diep respect.

“Er vallen van minuut tot minuut meer wensen verlangens en gebondenheden aan anderen van me af, ik ben bereid tot alles, tot iedere plek op deze aarde, waar God me zenden zal en ik ben bereid tot

in iedere situatie en tot in de dood te getuigen dat dit leven schoon en zinrijk is en dat het niet aan God ligt, dat het zo is als het nu is, maar aan ons....” (Etty. De nagelaten geschriften, p.507-508)

De authenticiteit van een dergelijk godsvertrouwen valt natuurlijk buiten de orde van het bewijs. We weten alleen het volgende: wanneer Etty door vrienden een vluchtroute krijgt aangeboden, weigert ze resoluut haar eigen leven te redden, eventueel ten koste van anderen. Ze verkiest om bij haar familie en volksgenoten te blijven, om samen het lijden te dragen en te verdragen. Vanuit de hel legt ze getuigenis af van de gruwel en van haar strijd voor een laatste restje menswaardigheid.

Haar stem is nog niet verstomd.

Jan De Vriese
De Lier, 12 april 2015.